

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΡΑΞΗ. ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΚΑΙ Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΡΑΞΗΣ

Το κοινωνικό άτομο όταν πράττει σχηματίζει στο μυαλό του μια εικόνα, μια έννοια του περιβάλλοντος της δράσης του. Σχηματίζει με αυτό τον τρόπο στο μυαλό του ένα «νόημα» που συνίσταται πλέον ως το «νόημα» της πράξης του, με βάση το οποίο προσανατολίζει τις ενέργειές του. Με άλλα λόγια, το κοινωνικό άτομο δίνει «νόημα» («Sinn») στις πράξεις του, νοηματοδοτεί τις πράξεις του. Διαμορφώνει έτσι συνεχώς και σε κάθε περίπτωση «αξιολογικές κρίσεις» και «νοήματα» που δίνουν περιεχόμενο στην πράξη-δράση του. Το «νόημα» συνιστά το περιεχόμενο αλλά και το αίτιο, το κίνητρο της πράξης. Έτσι, με τον όρο *κοινωνική πράξη* οφείλουμε να εννοούμε κάθε πράξη-δράση στην οποία τα δρώντα άτομα αποδίδουν «νόημα» και παίρνοντας υπόψη τη συμπεριφορά των άλλων δρώντων ατόμων προσανατολίζουν τη δράση τους. Όπως γράφει ο Βέμππερ: «Με τον όρο *πράξη* (δράση, Handeln)⁵³ εννοούμε εδώ κάθε ανθρώπινη συμπεριφορά [...] αν και εφόσον το άτομο που δρα-πράττει αποδίδει σε αυτήν (στη συμπεριφορά του) ένα υποκειμενικό νόημα. Ακόμη, με τον όρο *κοινωνική πράξη* εννοούμε μια τέτοια πράξη εφόσον, με βάση το υποκειμενικό νόημα που αποδίδεται σ' αυτήν από το δρων άτομο, παίρνει υπόψη της –υπολογίζει– τη συμπεριφορά των άλλων και προσανατολίζεται με αυτό τον τρόπο στην πορεία της».⁵⁴ Το πρώτο πράγμα που πρέπει να σημειώσουμε είναι ότι το κριτήριο για τον προσδιορισμό της ατομικής πράξης ως κοινωνικής είναι ο «προσανατολισμός» της. Ο προσανατολισμός της πράξης-δράσης ενυπάρχει όμως στο «νόημά» της, στο «υποκειμενικό» δηλαδή «νόημα» που συνιστά το περιεχόμενο, αλλά και το αίτιο, το κίνητρο της πράξης. Θεωρεί δηλαδή ο Βέμππερ ότι το «νόημα» που το άτομο αποδίδει στην πράξη του είναι αδιαχώριστο από τον «προσανατολισμό» της. Όταν, για παράδειγμα, ενεργούμε για να διασφαλίσουμε τα αγαθά για την επιβίωσή μας, «προ-

53. Επιλέγουμε να μεταφράσουμε το απαρέμφατο *Handeln* με τους όρους *πράξη-δράση* εναλλάσσοντάς τους, συμφωνώντας με τον Π. Τερλεξή (βλ. Π. Τερλεξής, *ό.π.*, σ. 358, σημ. 30· βλ. επίσης σ. 376 και σ. 468, σημ. 38), καθώς το *πράξη* από μόνο του δεν αποδίδει τις νοηματικές μεταποπίσεις με τις οποίες χρησιμοποιεί τον όρο ο Βέμππερ. Για τις μεταφραστικές επιλογές του όρου που έχουν κατά καιρούς υιοθετηθεί και τους θεωρητικούς τους περιορισμούς βλ. Π. Τερλεξής, *ό.π.*, ιδ. σ. 350-369.

54. *W&G* 1, σ. 1 (η μετάφραση δική μας)· *O&K A'*, σ. 4.

σανατολίζουμε» τις πράξεις μας στην οικειοποίηση τέτοιων αγαθών και προφανώς αποδίδουμε αντίστοιχο «νόημα» στις ενέργειές μας.

Ακόμα, το «νόημα» της πράξης είναι συνυφασμένο με τον προγραμματισμό της, με τον τρόπο με τον οποίο το δρων άτομο οργανώνει τις επιμέρους ενέργειες, τα επιμέρους στάδια των ενεργειών που στο σύνολό τους συνιστούν τη συγκεκριμένη κοινωνική πράξη-δράση. Το «νόημα» της πράξης δηλαδή οργανώνει τα επιμέρους στοιχεία που τη συνθέτουν, προκειμένου να επιτευχθεί ο «στόχος», ο σκοπός στον οποίο «προσανατολίζεται». Είναι το «νόημα» που ενοποιεί τη διαδικασία της πράξης, και η πράξη είναι κοινωνική διότι τόσο το «νόημα» όσο και ο «προσανατολισμός» και η «πορεία» της παίρνουν υπόψη τους, «υπολογίζουν» τις πράξεις και τα αντίστοιχα «νοήματα», τη «συμπεριφορά» («Verhalten») των άλλων δρώντων ατόμων μέσα στην κοινωνία. Τα τελευταία («νοήματα» και πράξεις των άλλων κοινωνικά δρώντων) γίνονται έτσι οι «όροι», οι προϋποθέσεις της κοινωνικής πράξης.

Η κοινωνική πράξη προϋποθέτει λοιπόν τόσο το «νόημα» που την κινητοποιεί όσο και τους ρυθμιστικούς κανόνες, τους θεσμούς και τους τρόπους διαμόρφωσης των μέσων της δράσης, που χαρακτηρίζουν την εκάστοτε κοινωνία. Οι τελευταίοι συνιστούν τις πραγματολογικές προϋποθέσεις της κοινωνικής πράξης. Το σύνθετο αυτό πλαίσιο της κοινωνικής πράξης, που συναπαρτίζεται από τις αξίες, τις ιδέες και τα νοήματα που κινητοποιούν την πράξη, όπως και τις πραγματολογικές της προϋποθέσεις, απέδωσε ο Βέμππερ με τον όρο *νοηματική συνάφεια* ή *σύνθεση του νοήματος* (*Sinnzusammenhang*). Το σύνθετο αυτό πλαίσιο «νοημάτων» και πραγματολογικών συνθηκών προσδιορίζει τα όρια της πράξης, εντέλει και την ποιότητά της. Ο όρος *νοηματική συνάφεια* μπορεί να αναφέρεται στη συνάφεια «νοημάτων» και πραγματολογικών στοιχείων που διαμορφώνονται στο πλαίσιο ενός πολιτισμού ή στο πλαίσιο μιας επιμέρους σφαίρας της κοινωνικής ζωής.

Το «νόημα» που αποδίδουν οι δρώντες στις πράξεις τους διαμορφώνεται εντός της πολιτισμικής κοινότητας και των αξιακών σφαιρών εντός των οποίων ζουν και δρουν. Έτσι, για τον Βέμππερ το «υποκειμενικό νόημα» που αποδίδουν τα κοινωνικά άτομα στις πράξεις τους, ο «τρόπος προσανατολισμού» της κοινωνικής πράξης διαφέρει από πολιτισμό σε πολιτισμό, από ιστορική κοινωνία σε ιστορική κοινωνία. Με αυτή την έννοια είναι κοινωνικά-πολιτισμικά προσδιορισμένο, είναι συνδεδεμένο με τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του εκάστοτε πολιτισμού. Προκειμένου λοι-

πόν να κατανοήσουμε μια κοινωνία που εξετάζουμε, οφείλουμε να προσεγγίσουμε τα «νόηματα» που συνιστούν το περιεχόμενο της δράσης των ανθρώπων εντός της κοινωνίας αυτής. Μπορούμε συνεπώς να καταλάβουμε γιατί ο Βέμπερ έθεσε ως κεντρική κατηγορία των κοινωνικών επιστημών, των επιστημών του πολιτισμού, αυτήν του «κοινωνικού πράττειν», δηλαδή της πράξης του ανθρώπινου ατόμου που προσανατολίζεται απευθύνει τη συμπεριφορά του στα άλλα ανθρώπινα άτομα, αποδίδοντας στην πράξη του «νόημα».

Ο Βέμπερ διακρίνει τέσσερις «θεμελιακούς τύπους» του κοινωνικού πράττειν, τέσσερις τρόπους προσδιορισμού της κοινωνικής πράξης, με κριτήριο το «νόημα» που αποδίδει ο δρων στη δράση που αναλαμβάνει: *Ορθολογική ως προς τον σκοπό (zweckrational)*, *ορθολογική ως προς την αξία (wertrational)*,⁵⁵ *συγκινησιακή (affectuel)* και *παραδοσιακή (traditional)*.

Στην περίπτωση της *ορθολογικής ως προς τον σκοπό* κοινωνικής πράξης, η σύλληψη του στόχου, αλλά και ο σχεδιασμός των ενεργειών, η επιλογή των μέσων για την πραγματοποίησή του, γίνονται καθαρά «ορθολογικά», ψυχρά και με συστηματικό υπολογισμό όλων των στοιχείων και των όρων της πράξης· δηλαδή καθαρά υπολογιστικά, όπως θα λέγαμε στην καθομιλουμένη. Πράγμα που σημαίνει όχι μόνον με ψυχρό υπολογισμό και συστηματική εκτίμηση των επιμέρους ενεργειών και των σταδίων της δράσης ή των «μέσων» που απαιτούνται για την επίτευξη του στόχου, αλλά και με αποτίμηση των «κινδύνων», των «υπέρ» και των «κατά» που συνεπάγεται ή μπορεί να συνεπάγεται η ανάληψη της δράσης για την επίτευξη του σκοπού, όπως και η επίτευξή του η ίδια. Η τυπική «ορθολογική

55. Ορισμένοι αποδίδουν τους όρους αυτούς ως «ορθολογική του σκοπού», «ορθολογική της αξίας» ή «...κατά το σκοπό», «κατά την αξία» (*Βασικές έννοιες*, σ. 76). Επιλέγουμε την απόδοση «ως προς τον σκοπό...», «την αξία», διότι πιστεύουμε ότι έτσι υποδηλώνεται καλύτερα η πρόθεση του Βέμπερ αφενός να δώσει εν προκειμένω έκφραση στον «υπολογισμό» και την «ορθολογικότητα» των «μέσων» που κινητοποιεί ο στόχος, αφετέρου να μην οριστικοποιεί τις διατυπώσεις του, ιδιαίτερα όσον αφορά τα περιεχόμενα των ιδεατών τύπων, όπως σημειώνει και η Marianne Weber (*ό.π.*, σ. 11-12) και όπως γίνεται φανερό στον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιεί και αναδιατυπώνει τους τύπους της κοινωνικής πράξης στα διάφορα σημεία των κειμένων του. Η ίδια επιλογή για την απόδοση των όρων αυτών του Βέμπερ (ως προς τον σκοπό, ως προς την αξία) υιοθετείται στη μετάφραση του έργου του Π. Κονδύλη, *Το πολιτικό και ο άνθρωπος. Βασικά στοιχεία κοινωνικής οντολογίας*, τόμ. Ιβ, μτφ. Α. Αναγνώστου, Αθήνα, Θεμέλιο, 2007, σ. 777. Με το ζήτημα αυτό πάντως θα ασχοληθούμε αναλυτικά στο αντίστοιχο κεφάλαιο παρακάτω.

ως προς τον σκοπό» δράση-πράξη έχει στη βάση της σε ομαλές συνθήκες την οικονομική λογική. Η ικανοποίηση της ανάγκης για χρήσιμα αντικείμενα δεν προϋποθέτει ούτε οφείλει να κινητοποιεί συναισθηματισμό. Δεν επιτυγχάνεται παρά μόνον με «έλλογο», συστηματικό προγραμματισμό και υπολογισμό των όρων και των μέσων που έχουμε στη διάθεσή μας, και επίσης των κινδύνων που συνεπάγεται η επιλογή μιας πορείας οικονομικής δραστηριότητας έναντι μιας άλλης, και διέπεται από την «αρχή της ήσσονος προσπάθειας» για την επίτευξη του μεγαλύτερου δυνατού αποτελέσματος-οφέλους.

Ορθολογική ως προς την αξία είναι η πράξη που την κινητοποιεί ο σκοπός της πραγματοποίησης μιας αξίας ή ενός προγράμματος που εμπνέεται από μια αξία στην οποία πιστεύει συνειδητά το δρων άτομο. Την επίτευξη αυτού του καθαρά αξιακά καθορισμένου και προσανατολισμένου στόχου επιδιώκει το δρων άτομο συστηματικά και προγραμματισμένα, εκτιμώντας δηλαδή και χρησιμοποιώντας τα πιο κατάλληλα μέσα που έχει στη διάθεσή του. Δρα δηλαδή ορθολογικά. Υπολογίζει συγχρόνως τις συνέπειες των επιμέρους ενεργειών του, όσον αφορά όμως το τελικό αποτέλεσμα, την επίτευξη του στόχου και όχι τις τυχόν αρνητικές συνέπειες εις βάρος του. Δεν υπεισέρχεται δηλαδή στους υπολογισμούς του δρώντος, ούτε συνεπώς στις αποφάσεις του για ανάληψη δράσης, το κόστος για τον ίδιο, που μπορεί η επίτευξη του στόχου να συνεπάγεται. Η επιδίωξη «ευγενών σκοπών» που απαιτούν όχι μόνον αφοσίωση αλλά συχνά και αυτοθυσία είναι τυπική «ορθολογική ως προς την αξία» πράξη. «Ορθολογικές ως προς την αξία» είναι επίσης οι πράξεις που αναλαμβάνονται από αίσθηση καθήκοντος ή για λόγους τιμής. Είναι οι πράξεις που γίνονται αυτοσκοπός, που αναλαμβάνονται από το άτομο χωρίς την επιδίωξη ή την προσιμονή προσωπικού οφέλους.

Η *συγκινησιακή* πράξη είναι αυτή που κινητοποιείται χωρίς έλλογη διαδικασία. Είναι «αυθόρμητη» με την έννοια ότι το «υποκειμενικό» της νόημα και ο «προσανατολισμός» της είναι περισσότερο ασυνείδητα. Η πράξη εδώ προσανατολίζεται από ένα «συναίσθημα» ή μια «συγκίνηση». Πρόκειται γι' αυτό που στην καθημερινή ορολογία ονομάζουμε «συναισθηματική» πράξη.

Η *παραδοσιακή* τέλος είναι η πράξη που επιτελείται λίγο πολύ αυτόματα και από «συνήθεια». Περιλαμβάνονται εδώ οι πράξεις που εκτελούν τα μέλη μιας κοινωνίας γιατί έχουν αφομοιώσει τους θεσμούς και τις συνήθειές της. Το δρων άτομο ενεργεί «παραδοσιακά» όταν έχει πλή-

ρως αφομοιώσει, θα μπορούσαμε να πούμε, τις αξιολογήσεις, τις κοινά αποδεκτές αξίες της κοινωνίας της οποίας είναι μέλος και οι οποίες συνιστούν το περιεχόμενο των νοηματικών του προσανατολισμών.⁵⁶

Στην καθημερινή πρακτική τα όρια των τρόπων αυτών της πράξης είναι ασαφή. Οι μορφές αυτές διαπλέκονται καθώς η πραγματική δράση των ατόμων μεταπίπτει από τη μία στην άλλη. Η «παραδοσιακή» και η «συγκινησιακή» πράξη, λέει ο Βέμπερ, βρίσκονται στα «όρια» της νοηματοδοτημένης κοινωνικής πράξης, καθώς ο προσανατολισμός τους είναι λιγότερο ή καθόλου «συνειδητός». Αντιθέτως, οι δύο τύποι της «ορθολογικής» πράξης συνιστούν τις κατεξοχήν «καθαρές» μορφές κοινωνικής πράξης, ακριβώς γιατί το άτομο που αναλαμβάνει τη μία ή την άλλη μορφή ορθολογικής πράξης κινητοποιεί τον λογισμό, τη λογική του δηλαδή με τρόπο «συνειδητό» επιδιώκει συγκεκριμένο στόχο και επιλέγει κατάλληλα μέσα.

Εντούτοις ο Βέμπερ χαρακτηρίζει την «ορθολογική ως προς την αξία» πράξη ως κατεξοχήν «μη λογική». Θέλει με αυτό τον χαρακτηρισμό να υποσημειώσει την ειδοποιό διαφορά της ορθολογικής ως προς την αξία πράξης από την ορθολογική ως προς τον σκοπό. Η ορθολογική ως προς την αξία πράξη είναι μεν ορθολογική κατά το ότι το άτομο οργανώνει τη δράση του και τα μέσα επίτευξης του στόχου με ορθολογικό τρόπο, κινητοποιείται όμως από την ανεπιφύλακτη πίστη σε μια αξία, ηθική, θρησκευτική ή και φιλοσοφική ή αισθητική, που εμπνέει έναν σκοπό στον οποίο αφοσιώνεται το άτομο χωρίς αναστολές, και το σπουδαιότερο χωρίς να σταθμίζει, χωρίς να υπολογίζει το τυχόν προσωπικό κόστος που συνεπάγεται η ανάληψη δράσης, όπως είπαμε. Η πίστη σε «απόλυτες αξίες», αξίες που γίνονται αυτοσκοπός και δεν εμπίπτουν στον έλεγχο του ατόμου είναι κατά τον Βέμπερ όχι «παράλογη» αλλά οπωσδήποτε «μη λογική», με την έννοια ότι το άτομο επιλέγει να υπηρετήσει τη μία ή την άλλη αξία όχι με τυπικά «λογικά» κριτήρια. Και τούτο διότι δεν μπορούμε να αποφανθούμε για την αλήθεια ορισμένων έναντι άλλων αξιών με τυπικό «λογικό» τρόπο. Με αυτή την έννοια η ορθολογική ως προς την αξία πράξη είναι «μη λογική». Στο πλαίσιο του δικού μας πολιτισμού, του καπιταλισμού, κυριαρχεί η ορθολογική ως προς τον σκοπό πράξη, δηλαδή η χρησιμοθηρική πράξη που στοχεύει σε ίδιο όφελος.

Με αυτή την έννοια είναι η κατεξοχήν «λογική» πράξη. Αντιθέτως, η ορθολογική ως προς την αξία πράξη υπηρετεί μια αξία-ιδέα και όχι μόνον δεν στοχεύει σε ίδιο όφελος, αλλά μπορεί να επιφέρει τυχόν και προσωπικό κόστος. Είναι και με αυτή την έννοια «μη λογική» πράξη.

«Ορθολογικότητα» λοιπόν σημαίνει στον Βέμπερ αποτελεσματικότητα στη διαχείριση των μέσων για την επίτευξη του στόχου. Ειδικότερα η ορθολογικότητα η οποία συνεπάγεται την ορθολογική χρήση των μέσων ως «εργαλείων» για την επίτευξη ιδίου συμφέροντος έχει επικρατήσει να λέγεται «εργαλειακότητα» ή «εργαλειακή ορθολογικότητα». Εντούτοις, η μορφή αυτή της πράξης στην τυπική της εκδοχή, ως «καθαρή» εργαλειακότητα ή ως «τεχνική», αποτελεί ένα είδος πυρήνα, το κατάλοιπο κατά κάποιον τρόπο της κοινωνικής πράξης, καθώς οι άνθρωποι ανεξάρτητα από τους μείζονες στόχους, κοινωνικούς ή ατομικούς, που επιδιώκουν, οφείλουν επίσης να δράσουν «εργαλειακά», προκειμένου να αντιμετωπίσουν τους ελάχιστους στόχους της ζωής και πάνω απ' όλα να επιβιώσουν, να προσπορισθούν δηλαδή χρήσιμα αντικείμενα. Έτσι, ο πυρήνας ή το κατάλοιπο της εργαλειακότητας, ο υπολογισμός της αποτελεσματικότητας των μέσων υφίσταται ως εγγενές συστατικό της κοινωνικής πράξης ανεξαρτήτως κοινωνικών-ιστορικών συνθηκών. Σημειώνει λοιπόν ο Βέμπερ ότι όλες οι μορφές, όλοι οι τρόποι κοινωνικής πράξης που κινητοποιούνται από διαφορετικά πολιτισμικά νοήματα, ή στο πλαίσιο διαφορετικών πολιτισμικών συγκειμένων, που πραγματοποιούνται δηλαδή υπό διαφορετικές πολιτισμικές συνθήκες, αναπτύσσουν ιδιαίτερες «ορθολογικές τεχνικές», συνειδητούς δηλαδή και υπολογισμένους, μεθοδικούς τρόπους και επιλογές μέσων για την επίτευξη επιμέρους στόχων ή για την πραγματοποίηση μιας προγραμματισμένης ενέργειας ή σειράς ενεργειών που έχουν βεβαίως ιδιαίτερη πολιτισμική σημασία. «Υπάρχει» γράφει ο Βέμπερ «τεχνική για κάθε είδους πράττειν: τεχνική της προσευχής, του ασκητισμού, της σκέψης και της έρευνας, της απομνημόνευσης, της εκπαίδευσης, τεχνική του πολιτικού και του ιεροκρατικού εξουσιασμού, της διοίκησης, του έρωτα, του πολέμου, της μουσικής, [...] τεχνική ενός γλύπτη ή ζωγράφου, νομική τεχνική κ.λπ. και όλες είναι ικανές για έναν άκρως διαφοροποιημένο βαθμό ορθολογικότητας [...]. Το μέτρο της ορθολογικότητας [...] είναι για την τεχνική, παράλληλα με άλλα, [...] το περίφημο αξίωμα της "ήσσονος προσπάθειας": ο ανώτατος βαθμός επιτυχίας σε σύγκριση με τα χρησιμοποιούμενα μέσα [...]. Η

φαινομενικά ίδια αρχή ισχύει βεβαίως επίσης για την οικονομία (όπως για κάθε ορθολογικό πράττειν εν γένει). Αλλά με άλλο «νόημα».⁵⁷

Έτσι, ενώ στις περιπτώσεις άλλων πολιτισμών και κοινωνικών-ιστορικών συνθηκών, άλλου πολιτισμικού τρόπου, τα «μέσα» και η «τεχνική» επενδύονται με αντίστοιχα νοήματα και μορφοποιούνται αναλόγως, στη νεότερη και τη σύγχρονη κοινωνία επικρατεί η «εργαλειακή ορθολογικότητα» ως τυπική, «τεχνική», ως τεχνική δηλαδή που είναι αποσιλωμένη από όποια άλλα νοήματα πέραν της μεγιστοποίησης της αποτελεσματικότητας. Είναι αυτή που επικρατεί σε όλες τις σφαίρες της κοινωνικής ζωής και κατεξοχήν βεβαίως στη σφαίρα της «οικονομικής πρακτικής», όπου φυσικά μείζων και αδιαμφισβήτητος στόχος είναι αυτός της «παραγωγικότητας», της επίτευξης του μεγαλύτερου δυνατού οικονομικού οφέλους και πλεονάσματος, που όπως σημειώνει ο Βέμπερ ήταν άγνωστη σε άλλους προγενέστερους πολιτισμούς.⁵⁸ Η «οικονομική» πράξη συνιστά τον κατεξοχήν εργαλειακό «έλλογο προσανατολισμό» στην κοινωνία αυτή. Τη νεότερη και τη σύγχρονη κοινωνία χαρακτηρίζει λοιπόν η γενικευμένη «εργαλειακή ορθολογικότητα», η «σκοπιμοθηρική» ορθολογικότητα, που συνιστά το κυρίαρχο «νόημα» της κοινωνικής δράσης. Ο Βέμπερ επέμενε ότι η κυριαρχία της «εργαλειακής ορθολογικότητας», δηλαδή της ορθολογικότητας που γίνεται «εργαλείο» για την επίτευξη του ιδίου συμφέροντος, συνιστά την ιστορική «ουσία», την ιδιαιτερότητα του σύγχρονου πολιτισμού, του καπιταλισμού. Έτσι, ο Βέμπερ αποσαφηνίζει ότι

ο ορισμός της οικονομικής πράξης πρέπει να είναι όσο το δυνατόν ευρύτερος και να εκφράζει ότι όλα τα «οικονομικά» συμβάντα και τα αντικείμενα αποκτούν, ως τέτοια, τον χαρακτήρα τους αποκλειστικά από το νόημα που τους αποδίδεται από την ανθρώπινη πράξη – ως σκοπός, μέσο, εμπόδιο, παράπλευρο αποτέλεσμα [...]. Η παραγωγή αγαθών ή η τιμή ή ακόμα και η «υποκειμενική αξιολόγηση» των αγαθών [...], αυτά τα φαινόμενα έχουν ένα ιδιαίτερο νόημα. Αυτό είναι που αποκλειστικά συγκροτεί την ενότητα των αντίστοιχων συμβάντων και τα καθιστά κατανοητά. Ο ορισμός της «οικονομικής πράξης» πρέπει επιπλέον να διαμορφωθεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να συμπεριλαμβάνει και τη σύγχρονη οικονομία του κέρδους, δηλαδή δεν πρέπει να ξεκινά από «καταναλωτικές ανάγκες» και την «ικανοποίησή» τους,

57. O&K A', σ. 63, 65-66.

58. M. Weber, *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*, ό.π., σ. 52.

αλλά αφενός από το δεδομένο –που ισχύει και για τη γυμνή επιδίωξη χρηματικού κέρδους– ότι *ζητούνται* ωφέλειες και αφετέρου από το δεδομένο –που ισχύει και για την πλέον πρωτόγονη οικονομία ικανοποίησης αναγκών– ότι γι' αυτή τη ζήτηση επιδιώκεται η εξασφάλιση της κάλυψής της ακριβώς μέσα από μια (έστω και τόσο πρωτόγονη και παραδοσιακά εξοικειωμένη) *μέριμνα*.⁵⁹

Κάνει λοιπόν τη διάκριση της «οικονομικής πράξης» από την «οικονομικά προσανατολισμένη» για να υποδηλώσει τις κοινωνικο-ιστορικές διαφορές που μπορεί να μορφοποιούν με διαφορετικούς τρόπους την επιδίωξη της απόκτησης αγαθών, τη «μέριμνα ικανοποίησης των αναγκών»⁶⁰ και σημειώνει: «Ο οικονομικός προσανατολισμός μπορεί να ενεργείται παραδοσιακά ή ορθολογικά ως προς τον σκοπό. Ακόμη και σε εκτεταμένο εξορθολογισμό του πράττειν, η επιρροή του παραδοσιακού προσανατολισμού είναι σχετικά σημαντική [...]. Η εκδίπλωση της ορθολογικής οικονομικής πράξης από τη μήτρα [...] της παραδοσιακής εξοικείωσης με προδομένη τεχνική και με παραδομένες κοινωνικές σχέσεις καθορίστηκε σε μεγάλο βαθμό επίσης και από μη οικονομικά, έκτακτα συμβάντα και πράξεις».⁶¹ Πάντως, και αυτό έχει επίσης μεγάλη σημασία, ο Βέμπερ τονίζει ότι «για την επισήμη δεν υπάρχει κατ' αρχήν καμία «πρωταρχική οικονομική κατάσταση» και επιμένει ότι δεν μπορούμε να γενικεύουμε τις περιπτώσεις του παρελθόντος, τις περιπτώσεις ειδικότερα «πρωτογόνων» λαών, ούτε να απομονώνουμε ορισμένους παράγοντες, όπως ο πληθυσμός ή οι παραδοσιακές συμπεριφορές επιμέρους κοινωνικών τάξεων ή κατηγοριών ανθρώπων, για να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε «οικονομικές» καταστάσεις ή εξελίξεις».⁶²

Ο Βέμπερ λοιπόν διακρίνει τους τύπους, τις μορφές της κοινωνικής πράξης με κριτήριο το νόημα που την κινητοποιεί, με κριτήριο δηλαδή το νόημα το οποίο διαμορφώνει το δρων ανθρώπινο άτομο ή τα κοινωνικά δρώντα άτομα εντός της κοινωνικής-πολιτισμικής συνάφειας εντός της οποίας ζουν, νόημα διά του οποίου προσανατολίζονται και συνεπώς συνδέονται με τα άλλα άτομα ή αλλιώς με τα οποία βρίσκονται σε κοινωνική

59. O&K A', σ. 61 (η έμφαση δική μας).

60. O&K A', σ. 61-69.

61. O&K A', σ. 67-68.

62. O&K A', σ. 68-69.

σχέση. Το νόημα αυτό καταγράφει η έννοια της πράξης. Με άλλα λόγια, οι «τύποι», οι θεωρητικές έννοιες της κοινωνικής πράξης συλλαμβάνουν και συνθέτουν σε μια «σαφή» ενότητα τα νοήματα των κοινωνικών πράξεων όπως αυτές ενεργούνται εντός των ιστορικών συγκεκριμένων, της κοινωνικής συνάφειας της δράσης. Δεν έχουν για τον λόγο αυτό τη σημασία «γενικών εννοιών». Δεν συντίθενται σε «κλειστό» θεωρητικό σύστημα. Αποτελούν αντιθέτως, όπως σημειώνει και η Μαριάνε Βέμπερ, «προσωρινά σημεία-σταθμούς στη ροή μιας πάντοτε μεταβαλλόμενης ιστορικής διαδικασίας γνώσης».⁶³ Τις έννοιες αυτές ο Μαξ Βέμπερ τις ονόμασε «ιδεατούς τύπους». Οι «ιδεατοί τύποι», όπως θα δούμε διεξοδικότερα παρακάτω, είναι οι έννοιες διά των οποίων ο ερευνητής προσεγγίζει την κοινωνική-ιστορική, πολιτισμική πραγματικότητα προκειμένου να πραγματευθεί το ειδικότερο αντικείμενο της έρευνας. Με την πρόοδο της έρευνας ανασυνθέτει και εμπλουτίζει τις έννοιες αυτές, προκειμένου να συλλάβει στην ιδιαιτερότητά του το αντικείμενο που μελετά. Θα παρακολουθήσουμε αναλυτικά τον Βέμπερ στον τρόπο με τον οποίο εννοεί τόσο τον σχηματισμό όσο και τη χρήση των ιδεατών τύπων. Προηγουμένως πρέπει να αναφερθούμε στον προσδιορισμό της έννοιας της κοινωνικής σχέσης.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΧΕΣΗ: Η ΑΜΟΙΒΑΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΝΟΗΜΑΤΟΣ

Κατά τον Βέμπερ κοινωνική σχέση υπάρχει εφόσον δύο ή περισσότερα άτομα πράττουν κοινωνικά, προσανατολίζουν δηλαδή και υπολογίζουν στην πορεία της δράσης τους οι μεν την πράξη των δε. Μπορούμε να πούμε συνεπώς ότι η έννοια της κοινωνικής σχέσης (soziale Beziehung) είναι επέκταση της έννοιας της κοινωνικής πράξης.

Το πρώτο πράγμα που οφείλουμε να σημειώσουμε είναι ότι για τον Βέμπερ η κοινωνική σχέση είναι σχέση ανθρώπου προς άνθρωπο, σχέση δρώντος ατόμου προς δρών άτομο. Καθώς το κοινωνικά δρών άτομο αποδίδει στην πράξη του «υποκειμενικό νόημα», δρα σύμφωνα με το περιεχόμενο του νοήματος που αποδίδει στην πράξη του, η κοινωνική σχέση διαμορφώνεται ως ο αμοιβαίος προσανατολισμός της πράξης, ως «αμοιβαιότητα του νοήματος», που αποδίδουν οι δρώντες στη δράση-συ-

μπεριφορά τους. Όπως γράφει ο Βέμπερ: «Κοινωνική σχέση (οφείλει να) ονομάζεται η συμπεριφορά περισσότερων ατόμων, όπου σύμφωνα με το περιεχόμενο του νοήματος της πράξης ο ένας με τον άλλον αμοιβαία προσαρμόζεται και προσανατολίζεται».⁶⁴ Το νόημα που αποδίδουν στην πράξη τους τα μέρη της σχέσης αλληλο-και-επικαθορίζεται. Δεν είναι δηλαδή δυνατόν να υπάρξει κοινωνική σχέση παρά μόνον εφόσον η πράξη-δράση των ατόμων που υπεισέρχονται στην κοινωνική σχέση κινητοποιείται από ένα συγκεκριμένο αμοιβαίο νόημα. Εφόσον, με άλλα λόγια, υπάρχει αμοιβαιότητα νοήματος. Εφόσον, όπως γράφει ο Βέμπερ, «υπάρχει αμοιβαία “ανταπόκριση” του νοήματος». Για να συλλάβουμε λοιπόν μια κοινωνική σχέση, πρέπει να μπορούμε να συλλάβουμε το νοηματικό της περιεχόμενο, καθώς «η κοινωνική σχέση μπορεί να έχει το πιο διαφορετικό περιεχόμενο: αγώνα, εχθρότητα, σεξουαλική έλξη, φιλία, ευσέβεια, ανταλλαγή στην αγορά, “εκπλήρωση” ή “αποφυγή” ή “ρήξη” μιας συμφωνίας, οικονομικό ή ερωτικό “ανταγωνισμό”, κοινότητα της κοινωνικής θέσης, ή εθνική ή ταξική κοινότητα».⁶⁵ «Πρόκειται πάντοτε» γράφει ο Βέμπερ «στην κάθε συγκεκριμένη περίπτωση [...] για το εμπειρικό νοηματικό περιεχόμενο που αποδίδουν τα συμμετέχοντα μέρη» στην πράξη-σχέση τους.

Αλλά «η κοινωνική [αυτή] σχέση υπάρχει ακόμα και όταν πρόκειται για τα λεγόμενα “κοινωνικά μορφώματα”, όπως το “κράτος”, η “εκκλησία”, η “κοινότητα”, ο “γάμος” κ.λπ. [και αποδίδεται] αποκλειστικά και μόνον στην πιθανότητα ότι οι πράξεις που προσαρμόζονται η μία προς την άλλη με ορισμένο τρόπο, κατά το νοηματικό τους περιεχόμενο, υπήρξαν, υπάρχουν ή θα υπάρχουν. [...] Π.χ., ένα κράτος παύει να “υπάρχει” κοινωνιολογικά τότε όταν δεν υπάρχει πιθανότητα να συμβούν ορισμένα είδη κοινωνικής πράξης προσαρμοσμένης σε ένα νόημα. Η πιθανότητα αυτή μπορεί να είναι μεγάλη ή ασήμαντα μικρή. Με την έννοια και στον βαθμό που [...] πραγματικά υπήρξε ή υπάρχει, υπήρξε ή υπάρχει επίσης και η κοινωνική σχέση».⁶⁶ Με άλλα λόγια, ακόμα και οι κοινωνικοί θεσμοί, που δεν είναι παρά σύνολα κοινωνικών σχέσεων, υφίστανται μόνον εφόσον οι κοινωνικοί δρώντες προσανατολίζουν νοηματικά τη συμπεριφορά και διαμορφώνουν τις κοινωνικές τους σχέσεις συμμεριζό-

64. *W&G* 1, σ. 13 (η μετάφραση δική μας). Βλ. και *Βασικές έννοιες*, σ. 83.

65. *W&G* 1, σ. 84.

66. *W&G* 1, σ. 84-85.

μενοι τα νοήματα που οι θεσμοί αυτοί εκφράζουν, καταγράφουν ή ενσωματώνουν. Οι κοινωνικοί θεσμοί συνεπώς υφίστανται εφόσον υφίσταται η «πιθανότητα» οι δρώντες να κινητοποιούνται από τα αντίστοιχα «νοήματα». Έτσι: «Η [...] κοινωνική πράξη και ακόμα ειδικότερα μια κοινωνική σχέση μπορεί να προσανατολίζεται [...] προς την παράσταση που έχουν οι δρώντες για την ύπαρξη μιας νόμμης τάξης. Η πιθανότητα ότι τούτο συμβαίνει πραγματικά ονομάζεται ισχύς της σχετικής τάξης».⁶⁷

Οι παρατηρήσεις αυτές του Βέμπερ έχουν μεγάλη σημασία. Αναδεικνύουν ότι δεν υιοθετούσε «ουσιολογική» αντίληψη των εννοιών, δεν αναζητούσε δηλαδή «ορισμούς» των κοινωνικών σχέσεων ερήμην των δρώντων και των ιστορικών-κοινωνικών συνθηκών εντός των οποίων εκτυλίσσεται η δράση και διαμορφώνονται οι κοινωνικές σχέσεις: ότι αντιθέτως τον ενδιέφερε να συλλάβει το «νόημα» της δράσης και τους «νοηματικούς» τρόπους των κοινωνικών σχέσεων.

Εισάγει έτσι ο Βέμπερ την έννοια της πιθανότητας στην πραγμάτευση της κοινωνικής σχέσης και γράφει: «Για να αποφύγουμε σφαλερές εντυπώσεις, πρέπει να επαναλάβουμε και συνεχώς να έχουμε στον νου μας ότι μόνον η ύπαρξη [...] της πιθανότητας –[που μπορεί να] είναι περισσότερο ή λιγότερο μεγάλη– ότι θα υπάρξει μια ορισμένη συμπεριφορά με συγκεκριμένο αμοιβαίο νόημα, και τίποτε πέρα από αυτό, συνιστά την “ύπαρξη” της κοινωνικής σχέσης». Και αλλού: «Η κοινωνική σχέση [...] υπάρχει ολότελα και αποκλειστικά στην πιθανότητα (Chance) ότι θα λάβει χώρα κοινωνική πράξη κατά τρόπο που θα έχει κάποιο προσδιορισμένο νόημα, αδιάφορο κατ’ αρχήν πού στηρίζεται η πιθανότητα αυτή».⁶⁸ Δηλαδή μια κοινωνική σχέση μπορούμε να πούμε ότι «υφίσταται» μόνον στον βαθμό που υφίσταται η πιθανότητα να υπάρξει μια συμπεριφορά των δρώντων ατόμων με ένα συγκεκριμένο αμοιβαίο νόημα. Με άλλα λόγια, η κοινωνική σχέση υπάρχει δυνάμει, ως πιθανότητα, εφόσον στο πλαίσιο συγκεκριμένων ιστορικών-κοινωνικών-πολιτισμικών συνθηκών υφίσταται νόημα στο οποίο οι εκάστοτε δρώντες προσανατολίζονται τη συμπεριφορά τους και βάσει του οποίου διαμορφώνουν κοινωνική σχέση. Η διαμόρφωση αμοιβαίου νοήματος επιτρέπει την πραγματοποίηση της κοινωνικής σχέσης. Με τη θέση αυτή ο Βέμπερ θέλει να

67. *W&G* 1, σ. 96.

68. *W&G* 1, σ. 86, 83.

υποδηλώσει ότι οι κοινωνικές σχέσεις δεν είναι ούτε «προκαθορισμένες». Το ότι υφίστανται ως πιθανότητες διαμόρφωσης αμοιβαίων νοημάτων σημαίνει για τον Βέμπερ ότι οι κοινωνικές σχέσεις είναι «ανοικτές». Δεν μπορούμε δηλαδή να τις ορίσουμε ως σταθερές και παγιωμένες αφενός, με τρόπο γενικό και υπεριστορικό αφετέρου.

Η «αμοιβαιότητα νοήματος» όμως, η αμοιβαιότητα προσδοκιών που χαρακτηρίζει την κοινωνική σχέση δεν σημαίνει ότι το «νόημα» είναι το ίδιο, ότι είναι ταυτόσημο και στα δύο μέρη της σχέσης. Η περίπτωση αυτή, λέει ο Βέμπερ, είναι οριακή. Σπάνια συμβαίνει στην πραγματικότητα. Το νόημα που προσανατολίζει τη δράση σε μια κοινωνική σχέση μπορεί να είναι διαφοροποιημένο στα επιμέρους άτομα, που αλληλοπροσανατολιζόμενα πράττουν-δρουν κοινωνικά και συγκροτούν την κοινωνική σχέση. Το καθένα δηλαδή από τα μέρη της κοινωνικής σχέσης μπορεί να συνδέει τη συμπεριφορά του με ένα εν μέρει τουλάχιστον διαφορετικό νόημα προς το νόημα της συμπεριφοράς του άλλου μέρους. Εντούτοις υπάρχει ένας κοινός τόπος, ένας πυρήνας νοήματος τον οποίο μοιράζονται οι δρώντες και ο οποίος ορίζει την κοινωνική σχέση. Το «ελάχιστο» αυτό στοιχείο νοήματος, γράφει ο Βέμπερ, «αποτελεί το εννοιολογικό κριτήριο της έννοιας της κοινωνικής σχέσης».

Όπως στην περίπτωση της κοινωνικής πράξης, έτσι και στην περίπτωση της κοινωνικής σχέσης, η έννοια, η θεωρητική έννοια που την αποδίδει συλλαμβάνει και αποσαφηνίζει το «νόημα» το οποίο συμμερίζονται και διά του οποίου αλληλοπροσανατολίζονται οι δρώντες. Στο δοκίμιο με τίτλο *Κριτική της θεωρίας του Stammer* μπορούμε να παρακολουθήσουμε τον Βέμπερ να διευκρινίζει ότι το «νόημα» που συμμερίζονται τα μέρη μιας κοινωνικής σχέσης την καθιστά δυνατή τόσο «εννοιολογικά» όσο και «εμπειρικά-πραγματικά». Ο Βέμπερ χρησιμοποιεί το παράδειγμα της σχέσης της ανταλλαγής:

Ας υποθέσουμε ότι δύο άνθρωποι που κατά τα άλλα δεν έρχονται σε «κοινωνική σχέση» –για παράδειγμα, δύο μη πολιτισμένοι άνθρωποι διαφορετικών φυλών, ή ένας Ευρωπαίος που συναντά έναν γηγενή στη μαύρη Αφρική– συναντώνται και «ανταλλάσσουν» δύο αντικείμενα. Τείνουμε να θεωρούμε ότι μία απλή περιγραφή όσων μπορούν να παρατηρηθούν κατά τη διάρκεια της ανταλλαγής αυτής –μυϊκές κινήσεις και, εάν κάποιες λέξεις «ομιληθούν», οι ήχοι που, για να το πούμε έτσι, συνιστούν το «ύλικό» ή την «ύλη» της συμπεριφοράς– δεν θα ήταν δυνατόν κατά οποιαδήποτε έννοια να συλλάβει (εννοήσει) την «ουσία» αυτού που συμβαίνει. Αυτό είναι απο-

λύτως σωστό. Η «ουσία» αυτού που συμβαίνει συγκροτείται από το «νόημα» που τα δύο μέρη αποδίδουν στην παρατηρούμενη συμπεριφορά τους, ένα «νόημα» που «ρυθμίζει» επίσης την πορεία της μέλλουσας συμπεριφοράς τους. Χωρίς αυτό το «νόημα», τείνουμε να θεωρούμε, μία «ανταλλαγή» δεν είναι δυνατόν ούτε εμπειρικά να λάβει χώρα ούτε να γίνει αντικείμενο του διαλογισμού και της φαντασίας.⁶⁹

Η «ουσία» της «σχέσης», λέει ευθέως εδώ ο Βέμπερ, όπως και της πράξης είναι το «νόημά» της. Δεν είναι ασφαλώς τυχαίο ότι χρησιμοποιεί το παράδειγμα της ανταλλαγής. Πρόκειται για έμμεση απάντηση, αλλά και για προσπάθεια αφομοίωσης της μαρξικής ανάλυσης για την ανταλλακτική σχέση. Όπως είδαμε στο αντίστοιχο κεφάλαιο παραπάνω, ο Μαρξ θεώρησε ότι η σχέση της ανταλλαγής προϋποθέτει την αμοιβαία κατανόηση των όρων που απαιτεί η ανταλλαγή και εξέτασε τις έννοιες που διαμορφώνουν οι ανταλλάσσοντες προκειμένου να παραχωρήσουν αμοιβαία τα αγαθά που έχουν στην κατοχή τους. Ο Βέμπερ τώρα επισημαίνει ότι η ανταλλαγή, ως αμοιβαία και οικειοθελής εκχώρηση αντικειμένων, δεν είναι δυνατόν να συμβεί ως «αντικειμενική» ή καθαρά «οικονομική-υλική» πράξη-σχέση ως σχέση που μπορεί να προσδιορισθεί ως προς την κοινωνική «ουσία» της ερήμην των συγκεκριμένων υποκειμένων που τη διεκπεραιώνουν και των νοημάτων τα οποία διαμορφώνουν. Βεβαίως, στη δική μας κοινωνία η ανταλλαγή στο πλαίσιο της αγοράς γίνεται άμεσα αντιληπτή και κατανοητή ως «αντικειμενική», καθώς το «νόημα» της αμοιβαίας εκχώρησης αγαθών και υπηρεσιών είναι κοινό στην κοινωνική και πολιτισμική συνάφεια (Sinnzusammenhang) της καπιταλιστικής κοινωνίας.⁷⁰ Μπορεί επίσης να εννοηθεί ως «υλική» διαδικασία, καθώς είναι το χρήμα-νόμισμα που μοιάζει να ανταλλάσσει τα εμπορεύματα. Εντούτοις, σημειώνει ο Βέμπερ, η άμεση εμπειρική καταγραφή της ανταλλαγής ως «υλικής» διαδικασίας δεν μπορεί από μόνη της να αποδώσει τον κοινωνικό της χαρακτήρα, το περιεχόμενο δηλαδή της κοινωνικής σχέσης. Δεν μπορεί να αποδώσει καν το αν πρόκειται για ανταλλαγή ή για κάτι άλλο, για κάποια άλλου είδους σχέση. Και αυτό φαίνεται, λέει ο Βέμπερ, με κάθε σαφήνεια, αν φύγουμε από το πλαίσιο της

69. *Κριτική του Stammer*, σ. 172.

70. *Μεθοδολογία*, σ. 91. *O&K A'*, σ. 70-73.

αγοράς, δηλαδή της σύγχρονης καπιταλιστικής κοινωνίας, και μεταφερθούμε σε διαφορετικό πολιτισμό και κοινωνικό περιβάλλον ή πλαίσιο, όπου δεν λειτουργεί, δεν υφίσταται αγορά. Μόνον το «νόημα» που αποδίδουν στην πράξη τους τα υποκείμενα τα οποία έρχονται σε σχέση και επικοινωνία μπορεί να μας αποκαλύψει τον χαρακτήρα της σχέσης στην οποία βρίσκονται όταν εκχωρούν ο ένας στον άλλο ένα αντικείμενο, γιατί βεβαίως μόνον εφόσον κατανοούν την πράξη τους ως «ανταλλαγή» και προσανατολίζουν τη συμπεριφορά τους ανάλογα δημιουργούν την ανταλλακτική σχέση, αλλά και «σχεδιάζουν» τη μελλοντική της επανάληψη. Το «νόημα» καθιστά δυνατή την πράξη-σχέση ως παρούσα-εμπειρική-πραγματική πράξη και σχέση και συγχρόνως ως «πιθανότητα». Αυτή η αμοιβαιότητα νοήματος προϋποτίθεται της μελλοντικής επανάληψης της ανταλλαγής. Η σχέση λοιπόν υφίσταται ως «πιθανότητα» μέχρις ότου επαναληφθεί ως πράξη, μέχρις ότου πραγματοποιηθεί, ακριβώς γιατί υφίσταται το «νόημά» της. Η «οικονομική» λοιπόν σχέση, η πραγματική σχέση της ανταλλαγής, όπως και κάθε άλλη κοινωνική σχέση προϋποθέτει πολιτισμικό και νοηματικό συμφυρμό μεταξύ των μερών της, μεταξύ των δρώντων. Προϋποθέτει κοινότητα νοήματος και πολιτισμού.

Σε διαφορετικές ιστορικές-κοινωνικές συνθήκες, στο πλαίσιο διαφορετικών πολιτισμικών συνθηκών υφίστανται διαφορετικά νοήματα τα οποία κινητοποιούν την κοινωνική πράξη και διαμορφώνουν τις κοινωνικές σχέσεις. Έτσι, οι κοινωνικές σχέσεις αποκτούν διαφορετικό νοηματικό περιεχόμενο, διαμορφώνονται διαφορετικά εντός διαφορετικών ιστορικών-κοινωνικών συνθηκών. Αποκτούν δηλαδή συγκεκριμένο περιεχόμενο εντός συγκεκριμένων ιστορικών-κοινωνικών συνθηκών. Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορούμε να συλλάβουμε τις κοινωνικές σχέσεις ανεξάρτητα από τα υποκειμενικά νοήματα που τις διαμορφώνουν εντός διαφορετικών πολιτισμών. Αυτό σημαίνει επίσης ότι δεν μπορούμε να ορίσουμε τις κοινωνικές σχέσεις με τρόπο γενικό, «αντικειμενικό» και διστορικό, όπως έκαναν, για παράδειγμα, οι μαρξιστές, οι οποίοι όρισαν τις κοινωνικές σχέσεις ως «αντικειμενικές» σχέσεις παραγωγής και ιδιοκτησίας, ανεξαρτήτως των ιστορικών μορφών δράσης των ανθρώπων και των ιστορικών μορφών συνείδησης (νοηματικών πλαισίων). Η κατανόηση, η πρόσληψη και η εξήγηση των κοινωνικών σχέσεων δεν είναι δυνατόν να γίνει υπερϊστορικά και ερήμην των επιμέρους πολιτι-

σμών, των ιδιαίτερων ιστορικών κοινωνιών στις οποίες απευθύνουμε το επιστημονικό μας ενδιαφέρον.

Ο καλύτερος ίσως τρόπος να αναδείξουμε το πώς εννοούσε ο Βέμπερ την αμοιβαιότητα και τη διαφοροποίηση του νόηματος των δρώντων κοινωνικά μελών μιας κοινωνικής σχέσης είναι να τον παρακολουθήσουμε στις έννοιες της «δύναμης» και της «κυριαρχίας-εξουσίας», τις έννοιες που συνιστούν τη βάση της βεμπεριανής «κοινωνιολογίας της εξουσίας» («Soziologie der Herrschaft»), της πολιτικής κοινωνιολογίας, όπου βρισκόμαστε πράγματι την επιτυχεστέρα εφαρμογή των παραπάνω αντιλήψεων του Βέμπερ για την κοινωνική σχέση ως πιθανότητα και την κοινωνική πράξη ως αξιακά προσανατολισμένη. Προηγουμένως είναι απαραίτητο να εξετάσουμε την αντίληψη του Βέμπερ για τον ρόλο των θεωρητικών αφαιρέσεων στη γνωστική διαδικασία και για τον τρόπο του σχηματισμού των εννοιών.

Ο ΙΔΕΑΤΟΣ ΤΥΠΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

Ο Μαξ Βέμπερ ονόμασε τις έννοιες της κοινωνικής πράξης και της κοινωνικής σχέσης «ιδεατούς τύπους». Οι σχολιαστές του έχουν κατά καιρούς αντιμετωπίσει μεγάλη δυσκολία στο να κατανοήσουν τη σημασία των ιδεατών τύπων στο έργο του, όπως και τον τρόπο με τον οποίο ο Βέμπερ εννοούσε τη χρήση τους.

Για να καταλάβουμε τι ήταν για τον Βέμπερ ο «ιδεατός τύπος», πρέπει να τον συνδέσουμε με την όλη προβληματική του γύρω από το ζήτημα του σχηματισμού των εννοιών και τη γνωστική διαδικασία που αναπτύξαμε παραπάνω. Δεν θα μας απασχολήσει εδώ από πού τον δανείστηκε και πώς τον χρησιμοποιούσαν οι θεωρητικοί που τον είχαν υιοθετήσει πριν από τον Βέμπερ.⁷¹

Το πρώτο πράγμα που πρέπει να επισημάνουμε είναι ότι ο «ιδεατός

71. Βλ. σχετικά T. Burger, *Max Weber's Theory of Concept Formation. History, Laws and Ideal Types*, Νότια Καρολίνα, Duke University Press, 1976, ιδ. κεφ. I, όπου εκτίθεται η σύγκριση του Βέμπερ με τον Rickert και υποστηρίζεται ότι ο Βέμπερ δανείστηκε τη μεθοδολογία του ιδεατού τύπου απευθείας από αυτόν. Για την επιρροή του Rickert επί του Βέμπερ βλ. S. Eliaeson, *ό.π.*, ιδ. σ. 30-33. Για τον τρόπο που ο Βέμπερ «προσάρμοσε» τη μεθοδολογία του Rickert βλ. F. Ringer, *ό.π.*, ιδ. σ. 36-62.

τύπος» είναι θεωρητική κατασκευή (Gedankengebilde). Τον όρο αυτό χρησιμοποιεί ο ίδιος ο Βέμπερ και είναι πράγματι ο καταλληλότερος, γιατί αποκαλύπτει περισσότερο από οποιονδήποτε άλλο όρο τόσο το περιεχόμενο όσο και τη διαδικασία σχηματισμού του ιδεατού τύπου. Υποδηλώνει δηλαδή ότι ο ιδεατός τύπος –όπως τον αντιλαμβάνετο και τον χρησιμοποιούσε ο Βέμπερ– είναι πρώτον προϊόν νοητικής διεργασίας και δεύτερον κατασκευή. Δεν αντιπροσωπεύει ένα εμπειρικό εύρημα.

Κατά τον Βέμπερ, η κοινωνιολογία επιχειρεί να «κατασκευάσει ιδεατούς τύπους» των κοινωνικών φαινομένων, των κοινωνικών πράξεων, των κοινωνικών σχέσεων και των κοινωνικών θεσμών, όπως η πολιτική, η εξουσία, το κράτος, η γραφειοκρατία κ.λπ. Τα κοινωνικά φαινόμενα στην πραγματική ζωή έχουν ασαφή όρια, είναι ρευστά, πολλές φορές συγκεχυμένα και πολύπλοκα στις λεπτομέρειές τους. Με τους ιδεατούς τύπους επιχειρούμε να συλλάβουμε τα κοινωνικά φαινόμενα με μια λογικά συνεκτική, «καθαρή» μορφή, με σαφή οριοθέτηση. Για παράδειγμα, οι «τύποι» της κοινωνικής πράξης που διακρίναμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, όπως η παραδοσιακή ή η ορθολογική ως προς τον σκοπό και η ορθολογική ως προς την αξία πράξη, είναι ιδεατοί τύποι κοινωνικών πράξεων, καθώς στην πραγματική ζωή δεν απαντώνται με αυτό τον σαφή και οριοθετημένο τρόπο. Σε πολλές περιπτώσεις πραγματικών, εμπειρικά παρατηρήσιμων κοινωνικών πράξεων-σχέσεων αυτοί οι «τύποι» κοινωνικών πράξεων συμπλέκονται. Δεν είναι δυνατόν να διακριθούν με σαφή τρόπο. Τα «νόηματα» που αποδίδουν στις πράξεις τους τα δρώντα άτομα στην πραγματική ανέλιξη της κοινωνικής ζωής είναι ρευστά, αβέβαια, πολλές φορές συγκεχυμένα. Ο ιδεατός τύπος μιας συγκεκριμένης κοινωνικής πράξης επιχειρεί να ανασυνθέσει το νόημα της πράξης την οποία καταγράφει ως λογικά συνεκτικό, σαφές και πλήρες νόημα. Με αυτή την έννοια ως «καθαρό» νόημα.

Δεν μπορούμε συνεπώς να εκλάβουμε τους ιδεατούς τύπους των κοινωνικών φαινομένων ως έννοιες που αποδίδουν υπαρκτές, στην καθαρότητά τους, εμπειρικές μορφές δράσης ή πορείες δράσης και συμπεριφοράς ή ως εμπειρικές μορφές των κοινωνικών φαινομένων. Όπως γράφει ο Βέμπερ, οι ιδεατοί τύποι «σπάνια συναντώνται στην πραγματικότητα [στην] ιδεατή καθαρή [τους] μορφή».⁷²

72. Βλ. *W&G* 1, σ. 9-10· *O&K A'*, σ. 20-21.